

Εισαγωγή

Ταξίδι. Λέξη και πράξη σαγηνευτική. Μία διαδικασία μετάβασης από το «οικείο» στο «ανοίκειο», από την αναζήτηση της διαφορετικότητας ως το εσωτερικό ταξίδι που ενυπάρχει σε κάθε μετακίνηση, από τον συναρπαστικό πλάνητα βίο ως τη διαδικασία αποταμίευσης των καρπών του – το απαραίτητο της μνήμης. Το ταξίδι είναι μια περιπέτεια προσωπική, είναι η ανάγκη για τις μετακινήσεις, η φυγή, η περιέργεια· είναι η γνώση, η υλιστική ωφέλεια, είναι αυτοσκοπός ή αναγκαιότητα, είναι υποχρέωση ή τρόπος ζωής.

Στον Μεσαίωνα τα ταξίδια ήταν κυρίως απλές εμπορικές μετακινήσεις ή το προσκύνημα στον Άγιο Τάφο και σε άλλους καθαγιασμένους τόπους. Βαθμιαία, με το πρώτο προμήνυμα των νέων χρόνων και τις μεγάλες ανακατατάξεις στην παγκόσμια ισορροπία, νέοι δρόμοι ανοίγονται για τους Δυτικοευρωπαίους περιηγητές. Λόγοι πολιτικοί, ιδεολογικοί, θρησκευτικοί ή προσωπικοί καθόρισαν το ταξίδι τους, την πορεία τους, τις παρατηρήσεις τους, τα γραπτά και τη σκοπιμότητα των έργων τους.

Το υλικό. Περιηγητικό κείμενο θεωρούμε κάθε κείμενο που κληροδότησε κάθε ταξιδιώτη και μη ταξιδιώτη που πέρασε ή όχι, έμεινε ή όχι, και κατέθεσε σε γραπτό την εμπειρία του ή τη γνώση του ή το όραμά του για τον συγκεκριμένο χώρο του νεότερου Ελληνισμού. Στον κατάλογο προέκυψε συνωστισμός από ταξιδιώτες και λόγιους, γεωγράφους, χαρτογράφους, νησιολόγους, ουμανιστές, διπλωμάτες και προσκυνητές, κατασκόπους και φυσιοδίφες, στρατιωτικούς και ναυτικούς, ιατρούς και ιερείς, θεωρητικούς και εμπειρογνώμονες, ζωγράφους, τοπιογράφους, αρχιτέκτονες και μηχανικούς, αρχαιολόγους, ρομαντικούς συγγραφείς, εμπόρους και ιεραποστόλους, μοναχούς, επιστήμονες και πειρατές, αιχμαλώτους, λογοτέχνες και τυχοδιώκτες.

Τα περιηγητικά κείμενα (15ος-20ός αιώνας) αποτελούν ένα πολύ πλούσιο υλικό για τη νεότερη ιστορία του Ελληνισμού, όπου μαρτυρίες από προσωπικές αυτοψίες αλλά και θεωρητικές γνώσεις, οράματα ή ιδεολογίες που συγκρούονταν με εμπειρίες, συνέθεταν στερεότυπα τα οποία αλληλοτροφοδοτούσαν την περιηγητική γραμματεία. Η πολυεδρικότητα του θέματος με τις υποκειμενικότητες των συγγραφέων, ταξιδιωτών και μη, που τις περισσότερες φορές εκπροσωπούν πολιτικές τοποθετήσεις, ιδεολογίες με ορίζοντες πλατύτερους από σύνορα κρατών ή ακόμα και αντικειμενικότερα σχήματα τεχνικών εφαρμογών καθορίζει και τον τρόπο προσέγγισης των πηγών αυτών. Διαχωρίζοντας το υποκειμενικό από το αντικειμενικό και ανασυνθέτοντας το πραγματικό ή το φανταστικό για χώρους και πρόσωπα της νεότερης Ιστορίας, αποποιοούμεθα την απλή πληροφορική τους εκμετάλλευση.

Ο ελληνικός κόσμος και η πρόσληψή του. Όταν σκεφτόμαστε για τον ελληνικό κόσμο μέσα από τα κείμενα των περιηγητών, θα πρέπει πρωτίστως να διευκρινί-

σουμε ότι αναφερόμαστε μεν στους ανθρώπους αλλά και στον χώρο, τον γεωγραφικό. Μιλάμε για πραγματικότητες στον χώρο, για πραγματολογικά στοιχεία (καθημερινός βίος, έθιμα), για θέματα που βρίσκονται στον χώρο και τους ενδιαφέρουν (αρχαιότητες, μνημεία), για θέματα που εξελίσσονται στον χώρο και τους ενδιαφέρουν (πολιτικές βλέψεις και σκοπιμότητες, πόλεμοι). Ο χώρος λοιπόν, οι άνθρωποι, τα συμβάντα στον χώρο, οι άνθρωποι στον χώρο, αλλά και το μη πραγματικό των ταξιδιωτών: η ιδεολογία και πώς αυτή εκφράζεται, το ατομικό ή ομαδικό όραμα, οι προσωπικοί μύθοι, οι εμμονές, οι ανάγκες, η υπαρξιακή κλίση και, τελικά, ακόμα και όταν οι αναμνήσεις, τα εύγλωττα ερείπια, τα ξεχασμένα μυστικά, οι κρυμμένες αντιστοιχίες εκφράζονται με δεξιοτεχνικό λογοτεχνικό ύφος σε μια διάσταση που μπορεί και να αγνοεί ολοκληρωτικά το πραγματικό του ελληνικού κόσμου.

Ανάμεσα στην ευρωπαϊκή Δύση και στους Έλληνες και στις κυρίαρχες σε αυτούς δυνάμεις κατά χρονική και γεωγραφική περίπτωση (Οθωμανοί, Βενετοί, Γενουάτες, Γάλλοι, Άγγλοι κ.ά.) μεσολαβεί ένα επικοινωνιακό στοιχείο: ο ταξιδιώτης και το προϊόν του ταξιδιού του. Ο ιστός που συντίθεται με βελόνα τον ταξιδιώτη και νήμα τη διαδρομή του συνδέει πραγματικά και συμβολικά τα επιμέρους στοιχεία των κόσμων αυτών. Έτσι και η ανακάλυψη/αποκάλυψη της Ελλάδας μέσα από τις περιηγήσεις αποτελεί πια έναν κοινό τόπο. Ο ταξιδιώτη-υποκείμενο έρχεται αντιμέτωπος με μια άλλη πραγματικότητα-αντικείμενο από αυτήν που γνωρίζει. Η πρόσληψη αρχικά φαίνεται ευδιάκριτη, αλλά η καταγραφή της πραγματικότητας δεν είναι αυτονόητη. Ο ταξιδιώτης και αργότερα το χρονικό του είναι δύο διαφορετικές όψεις των δύο ή περισσότερων κόσμων που συναντώνται. Ποια όμως αλήθεια επέλεξαν οι ταξιδιώτες να αποτυπωθεί ή να αγνοηθεί, να μεταδοθεί, να εξωραϊσθεί ή να παραποιηθεί; *Ο άλλος, το απέναντι*, πέρα από το συμβολικό που μπορεί να είναι ένας καθρέπτης και το πραγματικό γήινο, εξαρτάται από τι *θεωρεί κανείς απέναντι* και τι *θωρεί* κανείς στον καθρέπτη. Έτσι η όραση ταυτίζεται σχεδόν πάντα με την ενόραση.

Το «ελληνικό ταξίδι». Η πρόσληψη του χώρου και των ανθρώπων ακολούθησε πιστά το παλιρροϊκό κύμα όλων των πνευματικών, πολιτικών και πολιτιστικών ρευμάτων που στη διάρκεια του 15ου έως τον 20ό αιώνα παρέσυραν τους Ευρωπαίους στο μεγάλο παιχνίδι της Ιστορίας. Για τον «Δυτικό λοιπόν ταξιδιώτη πραγματικό ή της φαντασίας, το *ελληνικό ταξίδι* στάθηκε από την αρχή ένα μακρύ ταξίδι της μνήμης. Μνήμη που στάθμευε κάθε φορά ανάλογα τις συγκυρίες, τα κίνητρα και τα ενδιαφέροντα. Θεωρώντας εαυτούς κληρονόμους και συμμετόχους του ελληνικού πνεύματος προσεγγίζουν τον χώρο με προσωπική τους αποσκευή, τη δική τους καθέ φορά Ελλάδα, κατεξοχήν βυθισμένη στην ιστορική μνήμη».

Το ταξίδι λοιπόν, αυτή η προσωπική περιπέτεια, είναι και κάτοπτρο της αμφίδρομης σχέσης ταξιδιώτη και επισκεπτόμενου τόπου/πληθυσμού. Σχέση που τροφοδοτήθηκε βαθμιαία από τον 15ο ως τις αρχές του 20ού αι. και προβάλλει μία κλιμακωτή γνώση η οποία καλλιεργήθηκε σαν αλυσιδωτή αντίδραση. Στην αρχή του περιηγητικού ρεύματος, ο ταξιδιώτης συνθέτει για τον τόπο και τον λαό αμυδρές νησίδες πραγματικότητας, γιατί απλά «*κυττά αλλά δεν βλέπει*». Δεν μπορεί ακόμα να δει κάτι πέρα από αυτό που φέρει μέσα του (16ος- αρχές 17ου αι.). Σταδιακά ο Δυτικός άνθρωπος αντιμετωπίζει με περισσότερη ευαισθησία και γνώση

το παρελθόν αλλά και το καινούργιο. Μέσα από ποικίλες διεργασίες αποσαφηνίζονται οι κατευθύνσεις, οι στόχοι, και η εμπειρία εμπλουτίζεται πέρα από τα προσδοκώμενα (τέλος 17ου-18ος αι.). Υπαισέρχονται βέβαια και πρωτόγνωρες εμπειρίες και ένας ανέλπιστος εμπλουτισμός είτε στο ιδεολογικό επίπεδο, είτε στο πραγματιστικό (18ος αι.). Με την είσοδο όμως του 19ου αιώνα «κάτι τους ξεπερνά»: η ποικιλία και το πλήθος των ανθρώπων, των καταστάσεων, των γεγονότων και των ιδεών που κινούνται και μετακινούνται, συναντώνται και ανταλλάσσουν, πιστοποιούν ότι η αυξανόμενη ένταση και το εύρος του ρεύματος προς τον Ελλαδικό χώρο δεν σήμαινε μόνο περιηγητής-συγγραφέας και το θεωρητικό-ιστορικό παρελθόν του Έλληνα ή το μνημειακό παρόν του. Από τον 19ο αι. και μετά συναντώνται ο περιηγητής-συγγραφέας και το κοινό του: το κατεξοχήν ανθρώπινο δυναμικό, ενώ ταυτόχρονα η μετουσίωση του ταξιδιού σε κείμενο εκφράζει με μοναδικά γοητευτικό τρόπο την αιώνια σύγκρουση του αντικειμενικού με το υποκειμενικό.

Η απλοϊκότητα του πρώιμου. Από τον Μεσαίωνα ήδη αποφασίζονταν ταξίδια που απέφεραν πλούτη, δύναμη ή ακόμα και την αθανασία της ψυχής, αφού το προσκύνημα στον Άγιο Τάφο σήμαινε το ύψιστο χρέος κάθε χριστιανού. Από τον 15ο αι. το πνεύμα της ανανέωσης που συνεπήρε την Ευρώπη, συνυφασμένο με την αναβίωση των κλασικών σπουδών, δημιούργησε ένα κλίμα γόνιμο για την αναθεώρηση και μελέτη της ελληνικής Αρχαιότητας. Ο διάλογος της Δύσης με την Ελλάδα είχε ξεκινήσει.

Με τον Κυριακό Αγκωνίτη (Ciriaco Pizzecolli Anconitano) –παρόλο ότι παραμένει «μοναχική και ιδιαίτερη περίπτωση ταξιδιωτή» να σηματοδοτεί ήδη από τον 15ο αιώνα την αρχαιολόγηση του ελληνικού κόσμου– και τον νησιωτικό χώρο να ελαύνει στον χώρο της χαρτογραφικής και γεωγραφικής περιπέτειας με το έργο του Cr. Buondelmonti, η ταξιδιωτική γραμματεία ορίζεται στα τέλη του αιώνα με το έργο του Ber. von Breydenbach, που στέκεται ως το πρώτο έντυπο χρονικό εμπλουτισμένο με χαρακτηριστικά τα οποία αποδίδουν όψεις πόλεων. Ταυτόχρονα, λόγια ιστορικο-γεωγραφικά έργα (H. Schedel) με απεικονίσεις πόλεων –με περίσσια φαντασία και ολίγη αληθοφάνεια– ενισχύουν τη θεωρητική γνώση αλλά καλλιεργούν και την περιέργεια των αναγνωστών για τόπους μακρινούς.

Η αποσπασματική εικόνα. Τον 16ο αιώνα οι μεγάλες ανακαλύψεις, η διάδοση της τυπογραφίας και ο ουμανισμός άλλαξαν το πρόσωπο της οικουμένης και επέφεραν μία νέα πνοή στην κοινωνία και στον πνευματικό κόσμο. Η νέα πολιτικο-οικονομική ισορροπία σε Ανατολή και Δύση, τόσο στο διπλωματικό τοπίο, όσο και στις διεκδικήσεις για τα εμπορικά προνόμια, ταυτόχρονα με τις θρησκευτικές μεταρρυθμίσεις, έσυραν προς την Ανατολή το πρώτο σημαντικό ρεύμα ταξιδιωτών, το οποίο σταδιακά απεμπλέκεται από τη διανοητική σχέση που είχε με τους Έλληνες και εμπλέκεται, λίγο ως πολύ, στα κοινά περί του βίου των.

Τα δρομολόγια που ακολουθούσαν οι ταξιδιώτες με προορισμό την Κωνσταντινούπολη ή τα Ιεροσόλυμα ήταν κατά προτίμηση μέσω της Βενετίας, η οποία είχε κτήσεις σε όλη την ανατολική Μεσόγειο, εξασφάλιζε τον αναγκαίο ανεφοδιασμό και ήταν εκείνη που διακινούσε και οργάνωνε το προσκυνηματικό ταξίδι. Από τη Βενετία λοιπόν, τη Ραγούζα, τα Ιόνια νησιά, την Κρήτη, την Κύπρο έφθαναν στους

Αγίους Τόπους, ή, με σταθμό την Κρήτη και τη Χίο, κατευθύνονταν στην πρωτεύουσα της Αυτοκρατορίας. Το ταξίδι από τη Μασσαλία, με σταθμό τη Μαλτα ή τα Κύθηρα, ακολουθούσε τους ίδιους δρόμους. Από την Κωνσταντινούπολη πάλι, με στάσεις στη Χίο και τη Ρόδο, οι ταξιδιώτες είχαν προορισμό την Αλεξάνδρεια και φυσικά την Παλαιστίνη. Οι χερσαίοι δρόμοι διέσχιζαν τη Βαλκανική Χερσόνησο και από το Βελιγράδι, μέσω Σόφιας και Αδριανούπολης, κατέληγαν πάλι στην οθωμανική πρωτεύουσα, ή από τη Ραγούζα, με σταθμούς το Νόβι-Παζάρ και τη Σόφια, ακολουθούσαν το υπόλοιπο δρομολόγιο έως την Κωνσταντινούπολη.

Τους πρώιμους αιώνες του περιηγητισμού, ο όρος Έλληνας, για τους Ευρωπαίους ταξιδιώτες, περιελάμβανε όλους τους χριστιανούς ορθόδοξους της Ανατολής (Έλληνες, Σέρβους, Βούλγαρους, Άραβες ορθόδοξους κλπ.). Στις ευρωπαϊκές γλώσσες η λατινική ονομασία των Ελλήνων τους διαχωρίζει από τους αρχαίους και τους ταυτίζει με τους χριστιανούς της Ανατολής. Οι περιηγητές, φορείς ιδεών μιας άλλης χριστιανικής πραγματικότητας, αντιλαμβάνονται και σχολιάζουν τις αποκλίσεις από το χριστιανικό δόγμα, το εθιμικό δίκαιο και τα λατρευτικά των Ελλήνων ήθη σε γενικά κεφάλαια περί «νηθών και εθίμων των λαών της Ανατολής». Οι Έλληνες-ορθόδοξοι εμφανίζονται γι' αυτούς σαν «άπιστοι σχισματικοί» και γι' αυτό υφίστανται υποταγή και εξαθλίωση, τους βλέπουν με οίκτο και συμπάθεια και τους συγκρίνουν με τους αρχαίους Έλληνες ή, ακόμα συνολικότερα, με τη λαμπρότητα του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού.

Με αποσπασματική και ελλιπή εικόνα, μνημονεύουν τις συμπεριφορές των Ελληνίδων γυναικών και τις ενδυματολογικές προτιμήσεις τους (N. Nicolay). Στην Κωνσταντινούπολη αναζητούν τα βυζαντινά μνημεία (P. Gilles), μνημονεύουν την ενεργό συμμετοχή των Ελλήνων εμπόρων, ενώ αναφέρονται και στις αξιοσημείωτες φιλοξενίες που έτυχαν από προσωπικότητες του περιβάλλοντος χώρου του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Σε νησιά του Αρχιπελάγους τα σχόλια για τους πληθυσμούς αποτελούν απλούς εντυπωσιασμούς και αφελείς γνώμες, που προκύπτουν από τυχαία συμβάντα (H. Beauvais). Πνέουν μένεα –οι καθολικοί– εναντίον του κλήρου και εθελουφλούν εμμένοντας στις ακραίες θεωρητικές τους τοποθετήσεις, ενώ άλλοι –οι μεταρρυθμιστές– εγκύπτουν με πείσμα στην προσέγγιση των δύο δογμάτων. Οι ταξιδιώτες του 16ου αιώνα περιπλέουν ή οδοιπορούν με παρωπίδες το πνευματικό τους φορτίο και τον στόχο της πορείας τους: βλέπουν μόνο διά μέσου της επιθυμίας τους να γνωρίσουν την Οθωμανική Αυτοκρατορία και να εκπληρώσουν το χριστιανικό τους χρέος. Δεν συγκροτούν άποψη για τους Έλληνες πέρα από αυτή που αναδύεται ήδη από τις θεωρητικές τους γνώσεις (G. Sandys).

Η αδημονία και η ανακάλυψη. Ο 17ος είναι ο αιώνας: με τους ταραχώδεις τελευταίους Βενετοτουρκικούς πολέμους (εικοσιπενταετής πολιορκία και πτώση της Κρήτης, 1669), και με τη νέα ανατροπή στην ισορροπία των δυνάμεων για τη διακίνηση του εμπορίου (ανακάλυψη του δρόμου της Καλής Ελπίδας από τους Πορτογάλους και απευθείας προμήθεια των Ευρωπαίων σε αγαθά πολυτελείας της Ανατολής χωρίς τη μεσολάβηση των μουσουλμάνων). Είναι όμως και ο αιώνας της γέννησης της αρχαιολογίας, κατά τη διάρκεια του οποίου οι προσκυνητές των Αγίων Τόπων και οι απεσταλμένοι στην Πόλη μεταστρέφονται κυρίως σε εμπό-

ρους και «προσκυνητές της γνώσης», εμπειρικούς παρατηρητές που διεισδύουν βαθμιαία στον ελληνικό κορμό (Ed. Browne, J. Thevenot, C. de Bruyn), σηματοδοτώντας τη συστηματικότερη περιήγηση, συνδυάζοντας τις επιτόπιες παρατηρήσεις με την υγιή κριτική των αρχαίων κειμένων. Ένας άλλος παράγοντας που καθόρισε την παρουσία και διακίνηση των ξένων στον ελλαδικό χώρο είναι η εγκατάσταση ιεραποστόλων –ισουίτες στην Αθήνα το 1645, καπουτσίνιοι στην Αθήνα και αλλού– που διευκόλυναν την επικοινωνία, συγκέντρωναν πληροφορίες αρχαιολογικού περιεχομένου και είχαν επιδοθεί στον αγώνα προσηλυτισμού των ελληνικών πληθυσμών. Η δυναμική εισβολή των Άγγλων περιηγητών του 17ου αιώνα στην ανατολική Μεσόγειο οφείλεται αφενός στην καθυστερημένη, σε σχέση με τις άλλες χώρες, εγκαθίδρυση πρεσβείας στην Κωνσταντινούπολη στο τέλος του 16ου αιώνα και, φυσικά, στην ίδρυση της Levant Company. Το ρεύμα εμπόρων που περιηγείται πια στα νήσια και στις ακτές της Μ. Ασίας εισχωρεί σιγά σιγά και προς την ενδοχώρα (J. B. Tavernier, B. Randolph).

Τα κείμενα του 17ου αιώνα αποτελούν τη μακρά μεταβατική περίοδο που οδηγεί από τον προσκυνηματικό χαρακτήρα και τις διπλωματικές εκθέσεις που κυριαρχούσαν τον 16ο αι. προς τον επιστημονισμό και τη συστηματικότητα του 18ου αιώνα, με το βλέμμα του περιηγητή να γίνεται περισσότερο διεισδυτικό και ερμηνευτικό. Μετεωρίζονται πάντα στις παρυφές της γεωγραφίας, της Ιστορίας αλλά και του αυτοβιογραφικού ταξιδιωτικού χρονικού με ρευστό και αντιφατικό χαρακτήρα, μεταξύ μιας αγωνιώδους επιθυμίας μετάδοσης γνώσης –γεωγραφικής, ανθρωπολογικής, πρωτότυπης, μοναδικής– η οποία, ακριβώς επειδή δεν είναι εύκολο να διασταυρωθεί, μεταकुλά στην επανάληψη μιας αναλλοίωτης και ανεξέλικτης εικόνας των επισκεπτόμενων χώρων ως εγγύηση αυθεντικότητας. Τα κείμενα όμως της τελευταίας εικοσιπενταετίας του αιώνα πιστοποιούν ανεπιφύλακτα τις νέες αναγνωστικές απαιτήσεις (A. de La Mottraye). Ο περιηγητής-συγγραφέας δεν στέκεται μόνο στην παρατακτική περιγραφή χώρων, αλλά τον διακρίνει λογικός, κριτικός και συστηματικός τρόπος σκέψης, ενώ μοχθεί με όλα τα μέσα –σχεδιαστικά, εικαστικά– για την εγκυρότητα των πληροφοριών του. Όπως σημείωσε ο G. J. Grelot, που πρώτος σχεδίασε την Αγία Σοφία στην Κωνσταντινούπολη, έφερε στον Λουδοβίκο 14ο «σχέδια, αντί πέρες και διαμάντια». Σημαντικές προσωπικότητες στην ανατολική Μεσόγειο υπήρξαν ο Άγγλος πρόξενος στη Σμύρνη P. Rycout και ο επίσης Άγγλος κληρικός και ελληνιστής J. Covell, ο οποίος συνέθεσε μία πραγματεία για το ορθόδοξο δόγμα αλλά και ένα ταξιδιωτικό χρονικό με πολυσημία στην ανάγνωσή του, όπου η γνώση των καταστάσεων συμβαδίζει με τη νέα ερμηνεία: τον ορθολογισμό.

Ως τον 17ο αιώνα η Αθήνα παρέμεινε ένας αχνός χώρος, περισσότερο ζωντανός στη σκέψη των λογίων της Δύσης, που από την Αναγέννηση και μετά επιδόθηκαν συστηματικά στην αρχαία ελληνική γραμματεία, φιλοσοφία και, αργότερα, αρχαιορωμαϊκή τέχνη. Γύρω στα 1674-75 η πόλη των Αθηνών εισέρχεται αιφνιδιαστικά στην ευρωπαϊκή συνείδηση με τα πρώτα λεπτομερειακά τοπογραφικά σχεδιαγράμματα της περιοχής και με το ολοένα αυξανόμενο ενδιαφέρον, που αλληλοτροφοδοτείται με σχετικές δημοσιεύσεις. Μια ομάδα από περιηγητές, επιστήμονες, συγγραφείς, ισουίτες, ιστοριογράφους και προξένους (J. Spon, G. Wheler, A. G. Guillet κ.ά.), εμπλέκονται σε συζητήσεις και καταγραφές και προδιαγράφουν τον

νέο, καθοριστικό, συμβολικό δεσμό Αθήνας-Ευρώπης, αλλά και τη «νεα ηγεμονική πρόσληψη» της τελευταίας με τον «ελληνικό ιστορικό και γεωγραφικό χώρο», που δεν είναι άμοιρος και της σύγχρονης του πραγματικότητας.

Ο βομβαρδισμός του Παρθενώνα το 1687 από τον Βενετό Morosini (Fr. Faneli) στη διάρκεια επιχείρησης εναντίον των Τούρκων, οι σχεδιαστικές αποτυπώσεις των μνημείων από τους ταξιδιώτες που έφεραν στην Ευρώπη το νεοκλασικό ύφος, η «διάσωση» γλυπτών από τυχόν βανδαλισμούς εκ μέρους των Τούρκων, αλλά και η συστηματική καταγραφή, μέτρηση και ενασχόληση με τις αρχαιότητες είναι μερικά από τα σημαντικότερα κεφάλαια στη σύγχρονη ιστορία της Αθήνας, που έμελλε να καθορίσουν και το μέλλον της. Η ανάδειξη της πόλης, τόσο σε επίπεδο συμβολικό αλλά και έμπρακτα, σε αρχαιολογικό χώρο μεγίστου ενδιαφέροντος οδήγησε τους επόμενους αιώνες εκατοντάδες επισκέπτες, ειδικούς και ειδήμονες, λογοτέχνες και ζωγράφους, ρομαντικούς και πολιτικούς, σ' ένα προσκύνημα στον χώρο, κυρίως, της Ακρόπολης και των μνημείων της αλλά και στις άλλες αρχαιολογικού ενδιαφέροντος τοποθεσίες. Παράλληλα, η συγκρότηση αξιολογώτατων συλλογών (κυρίως από ιδιώτες) με αρχαία έργα προερχόμενα από τη γη αυτή του φωτός –πολλές από τις οποίες κατέληξαν στα μεγάλα μουσεία των ευρωπαϊκών πόλεων– ήταν φαινόμενο που εντάσσεται στο γενικότερο πνεύμα ανάκτησης του αρχαιοελληνικού παρελθόντος. Από τον 17ο αιώνα πήρε διαστάσεις κοινωνικού φαινομένου, επιδημίας «θήρας αρχαιοτήτων», με τον «σκοπό» του κλασικού ιδεώδους (ως πρότυπο της νέας φιλοσοφικής θεώρησης του κόσμου) «να αγιάζει» τα μέσα απόκτησης των έργων.

Η παράδοση των λόγιων γεωγραφικο-ιστορικών έργων που συμπεριλαμβάνονται στη περιηγητική γραμματεία κορυφώνεται προς το τέλος του 17ου αιώνα με τη χαρτογραφική δραστηριότητα των Ενετών, που οφείλεται κατά κύριο λόγο στον V.-M. Coronelli, ιδρυτή της Γεωγραφικής Ακαδημίας. Τα νεωτερικά, τις περισσότερες φορές λόγια και με ανωτερότητα και υπεροψία, αυτά κείμενα που συνόδευαν τις αποτυπώσεις στην όλη παραγωγή της Ακαδημίας ενσωματώνουν πλουσιοπάροχα την ασαφή μείξη στοιχείων για τους χώρους και τους ανθρώπους: μυθολογία, σύγχρονες γεωγραφικές ή και δημογραφικές παράμετροι, φιλολογικές ιστορήσεις – ύφος καθ' όλα δόκιμο την εποχή αυτή. Την ίδια περίοδο και ως τα μέσα του 18ου αιώνα οι Φλαμανδοί και οι Γερμανοί χαρτογράφοι και εκδότες αντέγραψαν και επιμελήθηκαν με την άρτια τεχνική τους τα ίδια θέματα (Ol. Dapper, J. Enderlin).

Η απλυστία και υπεροψία της γνώσης. Η είσοδος του 18ου αιώνα –αιώνα του Διαφωτισμού, του ορθού λόγου και της συστηματικότερης περιήγησης– σηματοδεύεται με τα ταξίδια και το ρηξικέλευθο έργο (1717) του διάσημου, στα χρόνια του, γιατρού και βοτανολόγου J. Pitton de Tournefort, απεσταλμένου του Λουδοβίκου 14ου με στόχο να μελετήσει την ιστορία, τη γεωγραφία και τις φυσικές επιστήμες παράλληλα με τις κοινωνικές συνθήκες και τους τρόπους διοίκησης των περιοχών που περιηγήθηκε. Κατέγραψε και πέτυχε να δώσει σε ένα σύνολο τα σχετικά με τον αρχαίο κόσμο σε κάθε τοποθεσία, καθώς και την πρώτη συστηματική και αναλυτική παρουσίαση της νεότερης ελληνικής κοινωνίας ως εναργή εικόνα της φυσιογνωμίας του ελληνικού τόπου και τοπίου. Απετέλεσε έτσι πρότυπο των περιηγήσεων σε όλη τη διάρκεια του 18ου αιώνα.

Το όραμα έχει ανάγκη από ερεθίσματα, άλλοτε παράγωγα πνευματικής διεργασίας και άλλοτε προερχόμενα από τον περιβάλλοντα χώρο. Την ελληνική περιήγηση επιχειρούν πλέον μελετητές που με το πρόσχημα εμπορίου ή μελέτης έχουν την προοπτική να συλλέξουν αρχαιότητες και να προσεγγίσουν τον ελληνικό κόσμο κυρίως μέσα από τα μνημεία του (P. Lucas, R. Pococke). Ο πνευματικός κόσμος της Ευρώπης αρχίζει να κοιτάζει με καχυποψία την επιτήδευση του rococo – με εκπρόσωπο στην εικαστική ταξιδιωτική γραμματεία τον Γάλλο αρχιτέκτονα J. D. Le Roy. Το φανταστικό βασίλειο, όπου τον 18ο αιώνα τοποθετήθηκε το ευρωπαϊκό όραμα της Ελλάδας, στα έργα του Le Roy και των αντιγραφών του (R. Sayer) εκφράζεται εικονιστικά, με το θέμα να υπερτερεί της εικόνας και τη συγκίνηση να επιδιώκεται σημαντικότερη της αποτύπωσης. Ανακαλύπτεται όμως και η λιτότητα του δωρικού λεξιλογίου και ο διάλογος με την ελληνική Αρχαιότητα επαναπροσδιορίζεται. Πρωταγωνιστές της διαδικασίας για την προβολή της αρχαιοελληνικής καλαισθησίας υπήρξαν: η ίδρυση το 1732 στο Λονδίνο της εταιρείας των Dilettanti (επιστημονικο-ταξιδιωτική λέσχη) και ο Γερμανός κλασικιστής J. J. Winckelmann (1755), ο οποίος με τα έργα του διακήρυξε τον «υπέρτατο ανθρωπισμό των Ελλήνων». Έτσι, η διαδικασία εξιδανίκευσης της Αρχαιότητας άρχισε με την ύψιστη δοξασία ότι η «μοναδική πηγή των προτύπων ζωής και μόρφωσης ήταν η αρχαία Ελλάδα». Η γενιά αυτή των αρχιτεκτόνων, αρχαιολόγων και φιλολόγων θέτει τα βασικά ζητήματα της μελέτης της ελληνικής αρχαιολογίας, που πυροδοτήθηκε κυρίως χάρις στη μνημειακή έκδοση των J. Stuart και N. Revett, η οποία διαφύλαξε σε καλαίσθητους πίνακες με άριτες μετρήσεις τις *Αρχαιότητες των Αθηνών* και προκάλεσε τον ενθουσιασμό του ευρωπαϊκού κοινού.

Η Αρχαιότητα είναι πρότυπο ζωής, μόρφωσης, ήθους – η αναζήτησή της στα ερείπια. Οι αρχαιολογικές όμως αποστολές υποκρύπτουν και την παθιασμένη επιθυμία διαρπαγής αρχαιοτήτων για τον εμπλουτισμό των συλλογών, ιδιωτών και ηγεμόνων στη Δύση, που κατέληγε ως και τη σύλληψη και καταστροφή αρχαίων μνημείων. Απεσταλμένος των Dilettanti και ο R. Chandler επιφορτίζεται με την καταγραφή μνημείων στον ευρύτερο χώρο του αρχαιοελληνικού πολιτισμού, αλλά στο έργο του αναδύεται δειλά και ένα καινοφανές ενδιαφέρον για τον σύγχρονο Ελληνισμό, που απορρέει από την πεποίθηση ότι οι νεότεροι Έλληνες αποτελούν ζωντανά μνημεία του πολιτισμού που έλαμψε στις ίδιες περιοχές κατά την Αρχαιότητα. Την αντίληψη αυτή «εκτόξευσε» ολοκάθαρα το έργο του P. A. Guys, αποτέλεσμα κλασικών ονειροπολήσεων αλλά και μακράς ελληνικής εμπειρίας. Ξεκινώντας από τη βαθιά αρχαιομάθεια και από τα ιδανικά του μεγαλείου της Αρχαιότητας, οδηγείται σε μια παθιασμένη διεύρυνση του σύγχρονου Ελληνισμού για να καταλήξει στα αδιαφιλονίκητα συμπεράσματα ότι οι σημερινοί Έλληνες είναι απόγονοι των αρχαίων. Ομοιότητες και αναλογίες που διατηρήθηκαν διά μέσου των αιώνων: στον χαρακτήρα, στις ασχολίες, στις συμπεριφορές, στη μουσική, στην κατοικία, στην ενδυμασία, στις κομμώσεις, στους χορούς, στα ταφικά έθιμα και σε όλες τις απλές καθημερινές κοινωνικές εκδηλώσεις του βίου τους. Τα θρησκευτικά ήθη και έθιμα, οι δοξασίες και τελετουργίες εγγράφονται στη σφαίρα της νέας ανθρωπολογικής διερεύνησης, ή ακόμα πιο πρωτοποριακά, όπως εκφράζονται από τον Guys, ανάγονται στην Αρχαιότητα. Η δυναμική εισβολή του ανθρωπολογικού ενδιαφέροντος οδηγεί σε λεπτομερείς περιγραφές, πάντοτε όμως με τη φλύαρη παράθεση του ιστο-

ρικού παρελθόντος, άρρηκτα συνδυασμένου με τις συλλεκτικές τους προτιμήσεις ή με τη συμμετοχή τους σε ειδικές αρχαιολογικές αποστολές (J. N. Bellin, Elizabeth Craven, O. Dalvimart, G. A. Olivier, A. L. Castellan). Τα ταξιδιωτικά κείμενα του 18ου αιώνα συνοψίζουν ολόκληρη αυτή την εποχή, όπου η Αρχαιότητα κυριαρχεί κάθε άλλου ερεθίσματος από τον περιβάλλοντα χώρο, ενώ συμβαδίζει το κριτικό συγκριτικό σύστημα του Guys για τον σύγχρονο βίο και, τέλος, σταδιακά επικεντρώνονται ως μελετήματα οικονομίας, θεσμών, κοινωνίας ή φυσικών επιστημών (S. Scrofaní, D. & N. Stephanopoli, Ed. D. Clarke). Το πολυσυζητημένο θέμα της θρησκείας, του δόγματος και των δοξασιών κατέχει πάντα τον απαραίτητο χώρο, μόνο που τώρα είτε εμφανίζεται σαν τμήμα του καθημερινού βίου που περιγράφεται, είτε εικονογραφικά πλαισιώνει σχετικά θέματα.

Την αρχαιογνωσία του αναγνωστικού κοινού πυροδοτούν εκδόσεις στις οποίες οι καλλιτέχνες προβάλλουν την ιστορική ανάπλαση του αρχαιοελληνικού κόσμου, η λογοτεχνία τρέφεται από συναισθηματικές πραγματείες εμπνευσμένες από την μυθολογία, ενώ best seller της εποχής αναδεικνύεται το *Voyage du jeune Anacharsis en Grèce* (1η έκδοση 1788) του Abbé Barthélemy, έργο όπου ιστορείται το πιο ειδυλλιακό πανόραμα του αρχαίου κόσμου. Έτσι, οι Δυτικοευρωπαίοι περιηγητές, τυφλωμένοι από το αρχαίο φως, αρχαιολογούν με πάθος, αναζητούν τεκμήρια, κουβαλούν ενθύμια. Το αναγνωστικό κοινό γοητεύεται. Όλο και περισσότερα ταξίδια, όλο και περισσότερα χρονικά σε γλαφυρό λογοτεχνικό ύφος, υλικό για στοχασμούς, μελέτες, ιδέες και έρευνες. Πρώτα η θρησκεία, ύστερα τα μνημεία, τώρα είναι και «ο άνθρωπος» που εισβάλλει στο περιηγητικό χρονικό, κυρίως μέσα από τις εικονογραφημένες εκδόσεις.

Προς το τέλος του αιώνα, το μνημειώδες έργο του M.G. A. F. comte de Choiseul-Gouffier με την καινοτομία της εικόνας θα φέρει στον Ευρωπαϊκό αναγνώστη ζωντανό τον μαγικό κόσμο της Ανατολής. Ο Γάλλος ευπατριδής, παρορμητικός στο πρώτο του ταξίδι, συγκροτημένος διπλωμάτης πια στο δεύτερο, αντικρίζει μαζί με τους συνεργάτες του (J. B. Lechevalier κ.ά.) την ελληνική γη με τα ερείπια και με τους σύγχρονους της ανθρώπους να αναβλύζουν όλοι αρχαίες αρετές, καθαγιασμένοι από την Ιστορία. Στο μεγαλόπνοο έργο του εξέφρασε αφενός το αρχαιόφιλο και αφετέρου το πρωτοεμφανιζόμενο φιλελληνικό πνεύμα της εποχής του. Γιατί ο 18ος αιώνας είναι και η εποχή της ελληνικής αναγέννησης, που γίνεται αισθητή στους ξένους επισκέπτες, οι οποίοι δεν παύουν να μιλούν γι' αυτήν και να πιστεύουν στην ανασύνταξη του Ελληνισμού. Η ελληνική κοινωνία διαμορφώνεται με νέους σφριγηλούς ρυθμούς, με αξιοθαύμαστη ποικιλία δομών, θεσμών και δραστηριοτήτων στους διάσπαρτους πυρήνες σε όλη τη Νοτιοανατολική Βαλκανική Χερσόνησο και την ανατολική Μεσόγειο, καλλιεργώντας κοινά χαρακτηριστικά που έτειναν προς τη χειραφέτηση του έθνους και την ανεξαρτησία.

Οι κραδασμοί της Γαλλικής Επανάστασης, πολλαπλά αισθητοί στον Ελληνισμό, και ο μαρasmus της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αποδεικνύονται ευνοϊκοί για την ελληνική υπόθεση. Η συστηματική παρατήρηση της νεοελληνικής μορφωτικής και εθνικής φυσιογνωμίας, καθώς και η πληροφόρηση του ευρωπαϊκού κοινού για τις ριζικές διεργασίες οι οποίες συντελούνταν στην ελληνική κοινωνία και οδηγούσαν στην ελευθερία, οφείλονται κατά πολύ στους ταξιδιώτες· εφόσον με βιωματική πλέον εμπειρία την πρώτη εικοσαετία του 19ου αιώνα παρακολουθούν

τη σφυρηλάτηση της εθνικής συνείδησης, που έπαιξε καταλυτικό ρόλο στην πορεία ανασυγκρότησης των Ελλήνων και η οποία κλιμακώθηκε στην Επανάσταση.

Ένα πολυμορφικό αφήγημα. Ο 19ος είναι ο πιο πολυτάραχος αιώνας, με πληθώρα γεγονότων: τα τελευταία χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας, τα ευαίσθητα προεπαναστατικά χρόνια, ο φιλελληνισμός, ο ρομαντισμός, το ξύπνημα, η εξέγερση, η νέα πλούσια πηγή εμπνεύσεων (η δεκαετία του Εικοσιένα), η νέα πραγματικότητα, το νεοσύστατο ελληνικό κράτος, η ένταξη της Ελλάδας στο Grand Tour (το απαραίτητο ταξίδι κάθε Άγγλου ευγενούς στην Ανατολή), το νέο βασίλειο, οι ποικίλες εσωτερικές μεταβολές, τα ποικίλα ξένα ενδιαφέροντα, οι ποικίλες πολιτισμικές μεταβολές. Τεχνικοί, αρχαιολόγοι, αρχιτέκτονες, διπλωμάτες, ανταποκριτές, ζωγράφοι, λογοτέχνες, έχουν ανοιχτό πια δρόμο για κάθε αναζήτηση και εξειδίκευση. Η μαζική μετακίνηση εισβάλλει, συνθλίβεται η προσωπική περιπέτεια, η αρχαία σοφία χάνεται στην καθημερινότητα και η Ανατολή γίνεται ψυχαγωγία. Έτσι λοιπόν τον 19ο αιώνα η βαθμιαία λάβρα εισόρμηση των ταξιδιωτών στην ανατολική Μεσόγειο και στον εδαφικό χώρο του νέου Ελληνισμού, και όπου αλλού συνυπήρχε με άλλους λαούς και εθνοτικές ομάδες, κληροδότησε έναν τεράστιο όγκο έργων, των οποίων η γοητεία βρίσκεται σε αυτήν ακριβώς την ατομικότητα των ταξιδιωτών, στην προσωπική περιπέτεια, στην αμηχανία τους να προσλαμβάνουν τον χώρο και τα συμβάντα, αλλά και στην ένθερμη συμμετοχή τους στις εκφάνσεις του δημόσιου, του πολιτικού και του ιδιωτικού βίου του ελληνικού κόσμου.

Η είσοδος του αιώνα σφραγίστηκε με το αποτύπωμα και το έργο του Σατωβριάνδου, στο οποίο προβάλλονται σε τόπο ευμενή οι προσωπικοί μύθοι, οι εμμονές, με επείγοντα τρόπο η ρομαντική ζεύξη αρχαίου/νέου, και όπου τελικά οι αναμνήσεις, τα εύγλωττα ερείπια, τα ξεχασμένα μυστικά, οι κρυμμένες αντιστοιχίες εκφράζονται με δεξιοτεχνικό ύφος. Πολύτιμο οδηγό για όλους τους μετέπειτα ταξιδιώτες αποτελεί αναμφισβήτητα το έργο του F.C.H.L. Rouquerville, ο οποίος με στοχαστικό και επιμελημένο τρόπο γνώρισε, όχι εφήμερα αλλά σε βάθος, τον ελληνικό κόσμο και έγινε ο λεπτομερέστερος αναλυτής του ιστορικού τοπίου του ελλαδικού ηπειρωτικού κυρίως χώρου. Τα κείμενα του W. M. Leake, προϊόντων αποστολών του στις ευρωπαϊκές επαρχίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, καταγράφουν με προσεγμένες παρατηρήσεις ό,τι σημαντικό έχουν να επιδείξουν οι περιοχές και αποτελούν αντίβαρο στις σύντομες αλλά πληθωρικές και αόριστα αρχαιολογίζουσες προγενέστερες αναζητήσεις. Όλοι οι μετέπειτα, από τους τρεις προαναφερθέντες, ταξιδιώτες επηρεάστηκαν βαθύτατα από τα κείμενά τους και έκτοτε αναγνωρίζουμε την πραγματική ανακάλυψη ενός «τόπου»: η οδοιπορία γίνεται τρόπος αναγνώρισης και ανάγνωσης του τοπίου και εκεί εντάσσονται τα μνημεία, η ιστορία, οι σύγχρονοι άνθρωποι, οι τεκμηριωμένες πληροφορίες. Η περιδιάβαση ή ο περίπλους επιτρέπουν την αναπόληση, καλλιεργούν την περιέργεια, ανασύρουν τις γνώσεις, ενώ το αποκομιζόμενο συναίσθημα επισφραγίζει την εμπειρία.

Ποτέ άλλοτε δεν βρέθηκαν συγχρόνως τόσο σημαντικοί και δραστήριοι ταξιδιώτες στον ελλαδικό χώρο όσο το πρώτο τέταρτο του 19ου αιώνα, οι οποίοι και αντικατοπτρίζουν τα πολλαπλά πρόσωπα του ταξιδιωτισμού. Ενδεικτικά, από τον αναρίθμητο πλούτο ταξιδιωτών, αφηγήσεων, ποιημάτων, μυθιστορημάτων,

εικαστικών έργων, επιστημονικών καταγραφών και κάθε μορφής κατάλοιπο προϊόν ταξιδιού, σημειώνουμε: τον Ed. Dodwell όπου το τοπίο αναπλάθει κατά κύριο λόγο την ιστορική μνήμη· τον J. Bartholdy που με το έργο του έθιξε κάποιους επαναπροσανατολισμούς στις πολιτισμικές προσεγγίσεις των Ευρωπαίων· τον Ed. D. Clarke με τις αξιοσημείωτες για το κοινωνικό και μορφωτικό επίπεδο των Ελλήνων σελίδες του· τον ακούραστο τοπογράφο αρχαιολόγο W. Gell· τον Δανό αρχαιολόγο και συνεργάτη αρχαιοτήρων P. O. Brøndsted· τον T. S. Hughes με τα αξιόλογα περί Αλή Πασά· τον συνοδοιπόρο του Byron, δημοσιολογικό αναλυτή των αστικών κέντρων της ηπειρωτικής Ελλάδας και ένθερμο υποστηρικτή του Αγώνα, J. C. Hobhouse, και τον ποτισμένο ακόμα με το αρχαιόφιλο πνεύμα και τη ρομαντική ιδέα ενότητας φύσης, ζωής και τέχνης O. M. von Stackelberg, που αποτύπωσε εικαστικά την αντίληψη της εποχής για τα μνημεία και τους σύγχρονους ανθρώπους. Η φωνή του φιλέλληνα A.-F. Didot, υιού του διάσημου νεωτεριστή της τυπογραφίας, μαθητή του Κοραή και σπουδαστή στη φημισμένη Σχολή των Κυδωνιών το 1816, διεκήρυττε αμυδρά: «la Grèce est aujourd'hui sur les ruines de la splendeur de Byzance...».

Το ριπίδιον αυτό του ταξιδιωτικού φάσματος εμπεριέχει τους δύο ισχυρούς αντίποδες του. Από τη μία ο Άγγλος Th. Bruce, Lord Elgin, που βγήκε νικήτης στο κυνήγι των ελληνικών αρχαιοτήτων. Ο Λόρδος και η «συμμορία» του, εξασφαλίζοντας ειδικό φιρμάνι, οργάνωσαν τη μεγαλύτερη σε αριθμό μελών βίαιη απόσπαση και λαφυραγώγηση αρχαίων γλυπτών και αρχιτεκτονικών μελών από την Αθήνα, την Πελοπόννησο και τις Κυκλάδες. Τα «Ελγίνεια μάρμαρα», όπως ονομάστηκαν, πουλήθηκαν στο Βρετανικό Μουσείο, πολύτιμη παρακαταθήκη και θλιβερή μνήμη της αρχαιόφιλης κινητικότητας των τελευταίων δεκαετιών. Από την άλλη, η μορφή του Λόρδου Βύρωνα, που παραμένει αναμφισβήτητο το επιβλητικότερο πορτρέτο του ευρωπαϊκού περιηγητισμού. Η ποίησή του και η προσωπική κατάθεση ζωής στην ελληνική υπόθεση, τον μετουσιώνουν σε «ήρωα της σύγχρονης Ελλάδας».

Η ανατροπή του πλαισίου εξουσίας που συντελείται με τα γεγονότα της Επανάστασης (1821-1827) και το νεοσύστατο Ελληνικό Κράτος φέρνουν ένα νέο κύμα ταξιδιωτών στον ελλαδικό χώρο. Η περίοδος ως το τέλος του αιώνα σηματοδοτεί και την όψιμη πια καρποφορία των περιηγητικών κειμένων. Είμαστε αντιμέτωποι με κείμενα όπου συναγωνίζονται η λογοτεχνική παρουσίαση με την πολυεδρικότητα από τα πολιτικά και πνευματικά ρεύματα της εποχής· όπου συναγωνίζονται οι γνώσεις των ταξιδιωτών με τις εμπειρίες τους, εμπλουτισμένες με γραφικά στιγμιότυπα του καθημερινού βίου των εγχώριων πληθυσμών, ενώ οι αντιδράσεις τους στα ποικίλα ερεθίσματα που δέχονται δεν υποκρύπτονται στα γραπτά τους. Διάλογοι ζωντανό φωτογραφίζουν με αμεσότητα τα στιγμιότυπα και τις περισσότερες φορές υπάρχει σύγχυση αν είναι δικά τους σχόλια ή απόψεις των εντοπίων. Στα κείμενά τους διαγράφεται μία αστείρευτη φλυαρία, που αγωνίζεται να διαφοροποιηθεί κάθε φορά σε προσωπικό λογοτεχνικό ύφος, ενώ προσπαθούν να φέρουν στην επιφάνεια εικόνες του περιγυρού αλλά και του συναισθηματικού τους κόσμου. Ενδεικτικά ας μνημονεύσουμε:

Η ζωή στη νέα πρωτεύουσα, το Ναύπλιο αρχικά και την Αθήνα στη συνέχεια (1834), αποκαλύπτεται με διεισδυτικές λεπτομέρειες. Λογοτέχνες, πολιτικοί, στρατιωτικοί συναντούν, συνομιλούν και συνθέτουν τα πορτρέτα πολιτικών και δημό-

σιων προσώπων της αθηναϊκής, ως επί το πλείστον, κοινωνίας (G. Perdicaris). Οι αρχαιολογικοί χώροι, της Πελοποννήσου κυρίως, συναγωνίζονται στην προσέλευση επισκεπτών, τα ψυχογραφήματα συμπεριφορών αναμειγνύουν πολιτική και εθνογραφία, ενώ το φυσικό περιβάλλον υπερισχύει και μεγαλουργεί στους εντυπωσιασμούς τους. Γερμανοί και Δανοί επιστήμονες και καλλιτέχνες, με πρωταρχικούς στόχους την *εισπνοή* και μελέτη της αρχαίας ελληνικής τέχνης, όπως αυτή λάμπρυνε την Αθήνα, εισχώρησαν και στον απλοϊκό βίο της καθημερινότητας των σύγχρονων Ελλήνων, ενώ ο F. Aldenhoven τυπώνει σε αθηναϊκό τυπογραφείο χάρτη και *Δρομολόγιο* που ξεπερνά τον τίτλο του και αποτελεί αποκαλυπτικότερη καταγραφή με δημογραφικές παραμέτρους.

Η εφαρμογή του ατμού στα μέσα μεταφοράς μετάλλαξε τους πλάνητες ταξιδιώτες, βαθμιαία, σε μετακινούμενους τουρίστες. Η δυναμική αυτή μετατροπή πλέχει τη μεγαλοπρεπή είσοδο της πρώτης ατμοκίνητης θαλαμηγού στα ύδατα της Ανατολής και έκτοτε η μαζική μετακίνηση εισβάλλει, χάνεται η προσωπική περιπέτεια, η αρχαία σοφία διαθλάται αρνητικά στην καθημερινότητα και η Ανατολή γίνεται ψυχαγωγία (Fr. A. A. Goupil-Fesquet / Horace Vernet).

Λογοτέχνες –πολυσυζητημένα παραδείγματα του 19ου αιώνα, απόηχοι του ρομαντικού ρεύματος– ταξιδεύουν αναζητώντας τη γοητεία της Ανατολής και το όνειρό τους στην πραγματικότητα, το οποίο όμως παραμένει όνειρο λογοτεχνικό, ή γεννιέται με επιτυχία το είδος της «ιδιωτικής συζήτησης» (Al. Kinglake, R. Curzon). Οι αρχαιολογικές αναζητήσεις συμπορεύονται με το ενδιαφέρον για το κοινωνικό και το ανθρώπινο τοπίο, την πολιτική κατάσταση και τις διακυμάνσεις της, ενώ και η βυζαντινή αρχαιολογία αναφαίνεται δειλά αλλά στέρεα. Έχουμε αξιομνημόνευτα έργα, όπου επανέρχεται ο εικονογραφικός εξαναγκασμός δίπλα σε ιστορήσεις ή έργα, με συνδυασμό περιηγήσεων, βοτανολογικών παρατηρήσεων και επανατοποθετήσεις σχετικές με την ένωση της Δυτικής και Ανατολικής Εκκλησίας. Το ενδιαφέρον της Βρετανίας για τα υποτελή της Ιόνια νησιά εκφράζεται με πραγματείες ανθρωπο-ιστορικο-γεωγραφικού χαρακτήρα, ενώ ταξιδιώτες καταθέτουν ταυτόχρονα αρχαιολογικά ερωτήματα και έξοχες οικονομικής και εθνογραφικής φύσης καταγραφές. Η Κρήτη έβαινε προς την Επανάσταση (1866-69) για την πολυπόθητή της ένωση με το Ελληνικό Κράτος και οι ταξιδιώτες, εκτός από αποστολές ή δημοσιογραφικές μετεωρίσεις από την αμερικανική ήπειρο, κληροδότησαν χωρογραφικές και χωροταξικές μελέτες, αρχαιολογικές ή επιγραφικές έρευνες ή και βοτανολογικές ιδιαιτερότητες της νήσου. Ο βορειοελλαδικός χώρος και ο Ελληνισμός υπό οθωμανική κατάκτηση επέτρεψαν απροσδιόριστες βλέψεις και νοσταλγίες στις φθίνουσες εικόνες της Ανατολής (Mary Adelaide Walker). Ταυτόχρονα, με την πολυσύνθετη εθνολογική ιδιομορφία του, απετέλεσε το πιο πρόσφορο έδαφος για να αποκρύψουν οι ταξιδιώτες του 19ου αιώνα, κάτω από τον επενδύτη του περιηγητή, την ανάμειξή τους στις αρχαιολογικές, πολιτικές, θρησκευολογικές και ανθρωπολογικές αναρωτήσεις με τους νεο-αναφαινόμενους πολιτικούς στόχους στη Νότια Βαλκανική και τις επερχόμενες εθνικιστικές αναμετρήσεις. Παράλληλα, οι αρθρογραφήσεις σε ταξιδιωτικά περιοδικά απετέλεσαν μαγιά για δημοσιεύσεις ανεξάρτητων ταξιδιωτικών έργων (M. E. M. de Vogüé).

Από τους εκατοντάδες ταξιδιώτες του 19ου αιώνα, εκτός από ελάχιστες εξαι-

ρέσεις, όλοι τους επισκέφθηκαν ή και παρέμειναν επί μακρόν στην Κωνσταντινούπολη. Εκεί, όπου οι Ευρωπαίοι ένιωθαν Ανατολίτες και οι Ανατολίτες Ευρωπαίοι, η παρουσία ξένων στη ζωή της πολιτείας ήταν τόσο μέρος της παράδοσης όσο και το Ισλάμ. Οι ξένοι παρατηρητές περιέγραψαν και απεικόνισαν με θαυμασμό και διεισδυτικότητα τη δραστήρια συμμετοχή των μη μουσουλμάνων υπηκόων στη ζωή της πόλης, και ειδικά των Ελλήνων, χωρίς να παραμελούν τον εντυπωσιασμό τους για ό,τι χαρακτήριζε την Ανατολή (R. Walsh/Th. Allom, Miss Julia Pardoe). Παράλληλα, ο εκσυγχρονισμός της πόλης που συμβίωνε ταυτόχρονα με τον παραδοσιακό τρόπο ζωής, το πολύχρωμο πολυπολιτισμικό πλήθος με την κινητικότητα του και η μοναδική συνύπαρξη ζωντάνιας και καχυποψίας, νωχέλειας και δράσης, που χαρακτήριζε πάντα τη ζωή της πρωτεύουσας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αναδεικνύονται με γραπτά που μετουσιώνονται σε πίνακες ζωγράφων.

Αρχίζουν και οι σταδιακές εισχωρήσεις των ταξιδιωτών προς την αχανή ενδοχώρα της Μικράς Ασίας, ακροβατώντας αρχικά στην αρχαιοελληνική ριζογενή ακτή που ξετύλιγε τα μυστικά της, άρρηκτα συνδεδεμένη περισσότερο με αρχαιοθηρίες παρά με ρομαντικές οδοιπορίες και έλκυσσε διπολικά τους ταξιδιώτες μέσα από το υπερχειλίζον ελληνιστικο-ρωμαϊκό παρελθόν της και τις εξέχουσες θέσεις των επτά Εκκλησιών της Αποκάλυψης (R. Walsh / Th. Allom, J. Carne κ.ά.). Πιο τολμηροί οι Ch. Fellows και J. T. Wood επιδίδονται συστηματικά σε εξερευνησεις: στη Λυκία αρχαιοθηρικής κατάληξης και συστηματικών ανασκαφών στην Έφεσο.

Έχοντας πραγματικά πορευτεί σε χώρους που φέρουν το βάρος του παρελθόντος τους και για μία ακόμη φορά το ρημαδιό τόσων πολέμων αλλά και την απίστευτη αναζωογόνο δύναμη του επαναπροσδιορισμού, οι ταξιδιώτες του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα προσπαθούν να σταθούν αισιόδοξοι, υπεύθυνοι, απολογητικοί, με εντυπωσιακές γνώσεις για τα σύγχρονά τους θέματα. Τα κείμενά τους είναι κατάμεστα από ερωτήματα αναπάντητα, περισσότερο από την αδυναμία του ανθρώπου να αποδεχτεί τη δυναμική της φύσης αλλά και την απίστευτη καταστροφική ή συμφεροντολογική δυναμική του πολέμου.

Εισχωρούν στη φύση ή αφήνουν τη φύση να εισχωρήσει στη σκέψη και στα συναισθήματά τους, να τους διαπερνά έως να την αποδώσουν όχι μόνο με εικόνες αλλά και με λόγια, και η βαθιά αυτή ανάγκη προσέγγισης επισκιάζεται από το βάρος του ιστορικού παρελθόντος. Τα προγενέστερα κείμενα μορφοποίησαν την Αρχαιότητα, τώρα υπάρχουν οι αρχαιολογικοί χώροι και οι τοποθεσίες, καθένα με την ιδιαιτερότητά του. Η διαπλεκόμενη πολιτική και διπλωματία πλανάται ως σκέπη, ενώ ο καθημερινός βίος αποδίδεται σχεδόν ανάγλυφος με πλήθος πραγματολογικών στοιχείων.

Το νέο όραμα. Κατασκεύασμα ή μούσα η Ελλάδα συνεχίζει να προσελκύει και τον 20ό αιώνα επισκέπτες. Εκατοντάδες ταξιδιώτες προηγήθηκαν, εκατοντάδες αναγνώστες περιηγήθηκαν μέσα από κείμενα και εικόνες. Όλα ενεργούν σαν πομποί και δέκτες ποικιλοτρόπως. Ο συγγραφέας περιστρέφονται σε εναλλασσόμενους ρόλους: είναι ταυτόχρονα οι ίδιοι λογοτέχνες, φωτογράφοι, ερευνητές, ποιητές, καλλιτέχνες... πάνω απ' όλα όμως είναι ταξιδιώτες (R. S. Highens, Vera Willoughby). Μόνο που τώρα δεν εκφέρεται από τη μεριά τους μια συνολική «στάση», αλλά προβάλλεται περισσότερο μία «διάσταση» των θεμάτων που συγκροτούν τον χώρο.

Εξάλλου όλα έχουν χιλιοειπωθεί, όλοι τα έχουν δει όλα. Τι μένει λοιπόν; Η ιστορική μνήμη και το τοπίο· ή μάλλον το τοπίο που έτρεφε και τρέφει την ιστορία του κάθε τόπου. Και τούτο είναι που συνεχίζει να εμπλουτίζει την εικαστική αναπαράσταση του ελλαδικού χώρου (F. Perilla, H. Holdt, κ.ά.) ή να κληροδοτεί μια βαθιά πίστη και μια λατρεία για ό,τι ελληνικό (Fr. Boissonnas).

Φωτεινές εξαιρέσεις στέκονται, ενδεικτικά, στην Έκθεση λίγα έργα στα ελληνικά (B. Κωνσταντίνος) ή από Έλληνες επιστήμονες που ασχολήθηκαν με χώρους (Α. Κορδέλλας) ή θέματα ειδικά (Φ. Αργέντης) και μπορούμε να τα εκλάβουμε και ως ταξιδιωτικά. Και τούτο, απλά για να θίξουμε τη σημαντική συμβολή τους στη μελέτη αυτού του φαινομένου, του περιηγητικού, αλλά και να δώσουμε το περιεχόμενο μιας άλλης πιθανότητας Έκθεσης με παραπληρωματικό θέμα.

Με τον λόγο και το φως της εικόνας. Η αναπαράσταση του χώρου, κύριο προϊόν του περιηγητισμού, πέρασε από τις πρώιμες πανοραμικές απόψεις πόλεων, με εύλογα στοιχεία του φανταστικού (H. Schedel, τέλος 15ου-16ος αι.), στις απεικονίσεις με χαρτογραφικό και ζωγραφικό συγχρόνως χαρακτήρα (C. de Bruyn)· αντίληψη που προβάλλει την τοπογραφική καταγραφή και υπηρετεί κυρίως τη στρατιωτική κατάκτηση των χώρων (V.-M. Coronelli, 17ος αι.). Βαθμιαία, μία πολυφωνία εισχωρεί στους λόγους και στόχους ταξιδιού των Δυτικοευρωπαίων ταξιδιωτών αλλά και στις μεθόδους αναπαράστασης (18ος-αρχές 19ου αι.). Η εξελεγμένη τεχνική χαρακτηριστική, οι νέες εικαστικές αντιλήψεις, η εκδοτική ανάγκη εμπλουτισμού του κειμένου με εικόνες, η τεκμηρίωση ανασκαφικών και άλλων γεωφυσικών μελετών και οι λεπτομερείς χαρτογραφήσεις αλληλοτροφοδοτούν τον πλούσιο εικονογραφικό θησαυρό που μας κληροδότησε η μακρόχρονη αυτή περίοδος (Dilettanti, M.G. A. F. de Choiseul-Gouffier, Ed. Dodwell κ.ά.).

Μεγάλη είναι η συνδρομή των ζωγράφων-περιηγητών τον 19ο και τον 20ό αιώνα, οι οποίοι αναπαρέστησαν μία Ελλάδα που ήταν, στην αρχή, ένας άχρονος-νοητός κόσμος και σιγά σιγά αποτυπώνοντας την πραγματικότητα –όπως ο συνδυασμός ηρωϊκού- θρησκευτικού, κλασικού και ανατολίτικου στοιχείου της Ελληνικής Επανάστασης– ξεδίπλωσαν τελικά τις πιο εντυπωσιακές εικόνες της καθημερινής ζωής (O. M. von Stackelberg). Η ίδια τάση κυριαρχεί και στον όψιμο ή και ώριμο 19ο αιώνα, είτε το επίκεντρο στη θεματική των χαρακτηρισμών είναι το ανθρωπολογικό ενδιαφέρον, είτε το φιλελληνικό πνεύμα, είτε η ρομαντική διάθεση που προτιμά τις τραγωδίες από τις νίκες, είτε ο οριενταλισμός – θεματογραφία που πλουσιοπάροχα έθρεψε τ' όμματα και τα πνεύματα θεατών (Th. Allom, F. A. A. Goupil-Fesquet, Julia Pardoe). Στους ζωγράφους οφείλουν οι Ευρωπαίοι την πιο διεσδυτική παρουσίαση των ανθρώπινων συμπεριφορών. Στα έργα αυτά αποκαλύπτονται και όλες οι τάσεις και τα ρεύματα της Ευρώπης στον καλλιτεχνικό αλλά και τον ευρύτερο γενικά χώρο του πνεύματος (Vera Willoughby, Fr. Perilla).

Τότε ακριβώς, στα μέσα του 19ου αιώνα, αρχίζει και το φως να γράφει με τη νεότερη τεχνική: εισβάλλει η φωτογραφία με εκπληκτική ταχύτητα, που προμηνύει και τα μέλλοντα της τεχνικής/τέχνης αυτής. Στην αμείλικτη αυτή αντικειμενική λήψη, που κατατέθηκε ως ανέλπιστο πολυτιμότεο κειμήλιο της Ιστορίας, παρεισφρέουν πρωτότυπα θέματα, αρχαιοίτες, τοπία, ανθρώπινοι τύποι – κατεξοχήν προϊόντα ταξιδιών (R. Highens, H. Holdt, Fr. Boissonnas).

Το ταξιδιωτικό ρεύμα. Το ταξιδιωτικό ρεύμα προς τον ελληνικό κόσμο, μετά την «απλοϊκότητα» του 15ου αιώνα οδηγήθηκε, μέσα από την «ακαταστασία» των θεωρητικών γνώσεων και τον βομβαρδισμό των εντυπώσεων του 16ου αιώνα, στην «αδημονία» και στον υποσχόμενο πλούτο του 17ου αιώνα. Με την απληστία και την παρόρμηση που εξακόντησαν η αρχαιολατρία αφενός και η «υπεροψία» της γνώσης του Διαφωτισμού αφετέρου τον 18ο αιώνα, το ταξιδιωτικό ρεύμα κατέληξε τον 19ο αιώνα στην επιστημονική και εξειδικευμένη κατάταξη και κορυφώθηκε στην πολιτική εμπλοκή. Το κόστος αυτών βάρυνε αποκλειστικά το ανθρώπινο δυναμικό και τα δημιουργήματά του και, φυσικά, τον ίδιο τον φυσικό χώρο. Τέλος το ταξιδιωτικό ρεύμα, τον 20ό αιώνα, επέστρεψε εκεί απ' όπου είχε αρχίσει η ιστορία του ελληνικού κόσμου: από τη φύση και τον μύθο, και το απύθμενο των νέων οραμάτων.

Οι συντεταγμένες. Τέλος, οι συντεταγμένες, βάσει των οποίων έγιναν και οι επιλογές των εκθεμάτων και που τελικά διαμόρφωσαν το μακρύ ταξίδι των Δυτικών προς τον ελληνικό κόσμο: Η μία, διαχρονική με παραλλαγές: η *ορθόδοξη πραγματικότητα*, η οποία στην αρχή τούς ενοχλεί, την κατακρίνουν ως αιτία κακών, ύστερα την αναλύουν θεολογικά, τη συνδέουν με την Αρχαιότητα, την ενοποιούν με τους ανθρώπους και το τοπίο και καταλήγουν στο τέλος, αργά πια, να την αντιμετωπίσουν ως αντικείμενο επιστημονικής μελέτης, η οποία και τους οδηγεί στην προσέγγιση και των μνημείων του Βυζαντίου.

Η δεύτερη συντεταγμένη αναδύθηκε και υπερχείλισε άλλοτε καταστροφικά και άλλοτε με θετικά αποτελέσματα: Η *αρχαιολατρία-αρχαιομανία-αρχαιοθηρία* ύψωσαν κάθε περιοχή του ελληνικού κόσμου στον αστερισμό της δόξας, της μνήμης, της ονειρικής σχέσης, σε ανεξάντλητο κουτί της Πανδώρας, όπου η εναπομείνασα ελπίδα δεν ήταν παρά ότι όλα αυτά θα ήταν προς καλό της χειραφέτησης και ανεξαρτησίας.

Σαν τρίτη συντεταγμένη βλέπουμε τον *καθημερινό ελληνικό βίο* που ακολούθησε μία παράλληλη πορεία με τις εκάστοτε τροχιές των ταξιδιωτών: στην αρχή εντοπισμένος μόνο στις «αποκλίσεις της πίστης», τις παραδοξότητες και τις γυναίκες, κυρίως, ενδυματολογικές συνήθειες και συμπεριφορές. Ακολούθως, οι διάχυτες διαθέσεις μορφοποιήθηκαν και οι σύγχρονοι Έλληνες πήραν μετά από την αιωρούμενη σύνδεσή τους με τους αρχαίους προγόνους τους μία θέση στην επικαιρότητα με όλες τις τραγικές και ελπιδοφόρες περιβάλλουσές της.

Τέλος, και όχι άμοιρη της αιώνιας επεμβατικής διάθεσης και της πολιτικής αντιπαλότητας στην Ευρώπη για το αέναο Ανατολικό Ζήτημα, η δορυφορική συμμετοχή και εμπλοκή των ταξιδιωτών στο *διπλωματικό τοπίο*, τους καθιστά και αυτούς υπεύθυνους για την πλεύση του νεότερου Ελληνισμού, απ' όποια μεριά και αν την προσαράξει κανείς.

Τελικά, μετά τα μνημεία και τους ανθρώπους, που συμπορεύτηκαν σε σπουδαιότητα στα ταξιδιωτικά κείμενα, επιπλέει το ουσιώδες του χώρου, η μεγαλοσύνη του Αιγαϊακού Αρχιπελάγους και της πολυτοίκιλης ενδοχώρας, το αθεράπευτα, κάθε φορά από κάτι, πληγωμένο *τοπίο*. Όμως η πιο ακριβή χάρη της ελληνικής ταυτότητας είναι αυτή η αρχέγονη ομορφιά των απολύτως αναγκαίων και η αρμονική συνύπαρξη των αντιθέτων: πραγματικότητα και όνειρο σε μια αξεπέραστη μαγευτική δοσολογία, την οποία και αναζητούν οι πραγματικοί ακόμα ταξιδιώτες.

Η Έκθεση «Ο Ελληνικός Κόσμος μέσα από το βλέμμα των Περιηγητών, 15ος-20ός αιώνας» δεν φιλοδοξεί και ούτε μπορεί να εξαντλήσει το πλούσιο και σημαντικό αυτό θέμα. Ο συγκεκριμένος εκθεσιακός χώρος και οι διάφοροι περιορισμοί αφενός και το υλικό από την πλουσιότετη συλλογή του κ. Δ. Κοντομπνά αφετέρου, μας έφεραν στην πολύ δύσκολη θέση της επιλογής των έργων και ενός αντιπροσωπευτικού και μόνο αριθμού εκθεμάτων για την κάθε ενότητα. Το πανόραμα αυτό της περιηγητικής γραμματείας, για να είναι προσιτό και κατανοητό και στο ευρύ κοινό, ταξινομήθηκε χρονολογικά –με βάση δηλαδή τις χρονολογίες των ταξιδιών, ενώ τα λόγια έργα κατατάσσονται σύμφωνα με την ημερομηνία έκδοσής τους– και χωρίστηκε συμβατικά σε πέντε θεματικές ενότητες. Έτσι ο επισκέπτης, αλλά και ο αναγνώστης του Καταλόγου, θα έχει τη δυνατότητα μιας ολοκληρωμένης εικόνας του «περιηγητικού φαινομένου», που άρχισε περί τον 15ο αιώνα και συνεχίζεται, ανάλογα με τις παραμέτρους που θέτονται, ως τις μέρες μας. Στην επιλογή των εικονογραφικών θεμάτων αποφύγαμε να εκθέσουμε πολύ γνωστές όψεις και απόψεις για έντονα επισκεπτόμενους τόπους, καθόσον έχουν τα τελευταία χρόνια αναδειχθεί ποσοτικά και ποιοτικά χάρις στις επιμέρους μελέτες, εκθέσεις και εκδόσεις. Προτιμήσαμε λοιπόν τοποθεσίες όχι τόσο συνηθισμένες, αλλά πάντοτε φυσικά στον ευρύτερο χώρο του ελληνικού κόσμου.

Ο αξιολογότετος αλφαβητικός Κατάλογος της Λεονόρας Ναβάρη στάθηκε πολύτιμο εργαλείο για τη σύνταξη των βιβλιογραφικών στοιχείων των λημμάτων την ίδια ευχαριστώ πάντοτε για τις υποδείξεις της. Κλείνοντας θα ήθελα να ευχαριστήσω όσους βοήθησαν στην οργάνωση αυτής της έκθεσης. Τις: Στέλλα Τσάμου, Μαίρη Καραβά και Άννα Χατζηναντωνίου για την εκδοτική μορφή του Καταλόγου και για τη συνεργασία τους στα διάφορα στάδια. Τον Τριαντάφυλλο Σκλαβενίτη για την κάθε είδους υποστήριξη. Τον κ. Κωνσταντίνο Στάικο πρωταρχικά, βαθιά και ειλικρινά, καθώς, φυσικά, και τον κ. Δημήτρη Κοντομπνά, που μου έδωσαν τη δυνατότητα να «βυθιστώ» στους χίλιους πεντακόσιους τόμους περιηγητικών έργων της Συλλογής και να πραγματοποιήσω έτσι ένα από τα ωραιότερα ταξίδια της ζωής μου, γιατί και αυτού του είδους η δημιουργία εντάσσεται στον χώρο του «ταξιδεύειν».

Ιόλη Βιγγοπούλου

*Ιστορικός-Εντεταλμένη Ερευνήτρια
Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών/ΕΙΕ*